

ЩОДО РОЛІ ЗВИЧАЇВ ТА МОРАЛЬНИХ ЗАСАД СУСПІЛЬСТВА У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ДОГОВІРНИХ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Сергій Погрібний,
*суддя Малиновського районного суду міста Одеси,
кандидат юридичних наук, доцент*

Як відомо, чинний ЦК України передбачає можливість здійснення регулювання цивільних суспільних відносин (зокрема — в договірній сфері) цілою низкою соціальних засобів. Звичайно, провідне місце серед них посідають правові засоби, а саме: акти цивільного законодавства, договір та правовий звичай. Проте виключно цими засобами все коло соціальних регуляторів цивільних відносин не вичерпується, оскільки їх регулювання здійснюється також і деякими позаправовими засобами. Це, зокрема, правила суспільної моралі або, як визначається в ЦК України — моральні засади суспільства.

Так, відповідно до частини 1 статті 7 ЦК України: "Цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту". Крім того, ЦК України надає досить вагомого значення сфері регулювання цивільних відносин і моральним засадам суспільства. Причому, вказівка на них міститься не лише в статтях, що складають окремі цивільно-правові інститути, а й у статтях розділу 1 "Основні положення", які представляють собою кістяк цивільного законодавства, підкоряючи своїм вимогам не лише всі інші статті ЦК України, а й по-

ложення всіх інших актів цивільного законодавства України. Так, зокрема, відповідно до частини 4 статті 13 ЦК України: "При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися *моральних засад суспільства*"; відповідно до абзаца другого частини 1 статті 19 "Самозахистом (цивільних прав — С.П.) є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать *моральним засадам суспільства*". Отож, правильне розуміння сутності і змісту звичаю та моральних засад суспільства як соціальних регуляторів цивільних відносин в Україні є запорукою правильного розуміння і застосування багатьох положень цивільного законодавства України.

Разом з тим, вітчизняна наука цивільного права ще недостатньою мірою приділяє увагу дослідженням проблем використання звичаїв та моральних засад суспільства в правовому регулюванні договірних цивільних відносин. Лише в окремих публікаціях з'являються перші розвідки на цю тему, загалом же, коло робіт, в яких вона порушується, вичерпується підручниками та коментарями до ЦК України. Подоланню такого стану присвячене це дослідження.

Що стосується звичаю, то слід, перш за все, відзначити, що він є правилом поведінки, тобто соціальною нормою, що встановлює необхідну, бажану або можливу поведінку учасників суспільних відносин за визначених умов. Цією ознакою він подібний до інших соціальних регуляторів цивільних відносин — актів законодавства, договорів та моральних засад суспільства. Як і інші соціальні регулятори цивільних відносин звичай (встановлене ним правило поведінки) є загальнообов'язковим. Проте насамперед звичаєве правило поведінки за своєю юридичною силою поступається законодавчому та договірному, про що ще буде сказано нижче. По-друге, звичаєве правило поведінки має бути усталеним у певній сфері цивільних відносин. Це означає, що певне, не закріплене в акті законодавства, правило поведінки, для того, щоб набути статусу звичаю, повинно "працювати" на регулювання цивільних відносин у певній сфері протягом певного, відносно тривалого проміжку часу. Більше того, усталеність звичаю полягає також і в тому, що правило поведінки, яке він містить, повинно бути відомим і прийнятним для більшості суб'єктів даної сфери цивільних відносин. По-третє, це правило не повинно бути встановлено актами цивільного законодавства. Документи, в яких може бути зафіксований звичай, не є актами цивільного законодавства України. Так, наприклад, Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів, підготовлені Міжнародною торговою палатою у 1953 році (Правила ІНКОТЕРМС), хоча і застосовуються в Україні відповідно до Указу Президента України від 4 жовтня

1994 року "Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів" [2], тим не менше не набули статусу акта цивільного законодавства України. Крім того, звичаї можуть бути зафіксовані у рішеннях судів з конкретних цивільних справ, та в постановках Пленуму Верховного Суду України з певних категорій цивільних справ, що також не надає їм (звичаям) статусу актів законодавства. Нарешті, за буквальним змістом статті 7 ЦК немає перепон для закріплення звичаїв у договорі. Проте, в даному випадку він втратить свій статус звичаю як джерела цивільного права і до нього застосовуватимуться правила про договір як соціальний регулятор цивільних відносин.

Таким чином, звичай як соціальний регулятор цивільних відносин — це усталене в певній сфері цивільних відносин загальнообов'язкове правило поведінки, що не закріплене актами цивільного законодавства України.

Сфера застосування звичаю в регулюванні цивільних відносин чинним ЦК України не обмежується. Відповідно до статті 7 зазначеного Кодексу будь-які цивільні відносини, тобто які-небудь особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності сторін (частина 1 статті 1 ЦК України), можуть бути врегульовані звичаєм. Це вигідно відрізняє вітчизняне цивільне законодавство від законодавств деяких зарубіжних країн, які обмежують сферу застосування звичаю в регулюванні цивільних відносин. Так, наприклад, відповідно до статті 5 ЦК Російської Федерації правове регулювання цивільних відносин може здійснювати-

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

ся лише звичаями ділового обороту, тобто правилами поведінки, що склалися і широко застосовуються в якій-небудь сфері підприємницької діяльності. За змістом частин 1 і 2 статті 7 ЦК України обмеженням на застосування в нашій країні звичаїв для регулювання цивільних відносин є лише:

а) урегульованість відповідних відносин актами цивільного законодавства чи договором або

б) суперечність звичаю акту цивільного законодавства чи договору, який хоч безпосередньо і не регулює відповідні цивільні відносини, проте, встановлює обмеження на застосування звичаїв до їх регулювання.

Таким чином, звичаю як джерелу цивільного права в Україні відведена другорядна роль. Він може застосовуватися лише для регулювання цивільних відносин, не врегульованих актами законодавства або договором, і тільки в тому випадку, коли він не суперечить актам цивільного законодавства та договору, що регулює відносини сторін [1, с. 243-244]. У разі ж виявлення такої суперечності звичай як джерело цивільного права, що має меншу юридичну силу, ніж акти цивільного законодавства та договори, не підлягає застосуванню.

У свою чергу, моральні засади суспільства, — це основні принципи суспільної моралі, тобто визнана і підтримана більшістю членів суспільства система життєвих принципів, поглядів, суджень, оцінки людей, а також відповідних їм норм поведінки, що відображають погляди, які склалися в суспільстві про добро і зло, обов'язок, справедливість і несправедливість, гідність і безчестя, про схвальність і ганебність тощо. Як соціальний регуля-

тор суспільна мораль виконує функцію, подібну до функцій права, проте, відрізняється від останнього за походженням, формою вираження, сферою регулювання, ступенем обов'язковості, засобами забезпечення тощо.

Чинний ЦК України надає моральним засадам суспільства досить вагомого значення в сфері регулювання цивільних відносин. Причому вказівка на них міститься не лише в статтях, що складають окремі цивільно-правові інститути, а й у статтях розділу 1 "Основні положення", які представляють собою кістяк цивільного законодавства, підкоряючи своїм вимогам не лише всі інші статті ЦК України, а й положення всіх інших актів цивільного законодавства України. Так, зокрема, відповідно до частини 4 статті 13: "При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися *моральних засад суспільства*"; відповідно до абзацу другої частини 1 статті 19 "Самозахистом (цивільних прав — С.П.) є застосування особою засобів протидії які не заборонені законом та не суперечать *моральним засадам суспільства*". Таким чином, розуміння сутності моральних засад суспільства як позаправового соціального регулятора цивільних відносин в Україні є запорукою правильного розуміння і застосування положень цивільного законодавства України.

Разом з тим, право та мораль часто перетинаються в своїх нормах. Зокрема, це має місце в тих випадках, коли моральна поведінка є правомірною, а аморальна — визнається неправомірною, однак такий перетин права і моралі має, на наш погляд, несуттєве практичне значення. Більш актуальними є проблеми аморального закону, тобто закону,

що визнає правомірними аморальні вчинки або визнає неправомірними моральні вчинки. Проте це питання — є проблемою філософії і теорії права. З позицій науки цивільного права інтерес становлять випадки, коли норми права безпосередньо вказують на те, що певні суспільні відносини регулюються нормами моралі. Саме в цих випадках постає проблема проведення чіткої межі між предметом правового і позаправового регулювання, а також визначення якісних ознак моральних засад суспільства як додатного (з точки зору права) засобу позаправового регулювання цивільних відносин.

Сфера регулювання цивільних відносин визнана правом, моральними нормами суспільства, окреслюється, перш за все, тими видами цивільних суспільних відносин, які за сутністю своєю побудовані на тісних особистісних відносинах між людьми. В першу чергу, це відносини сімейні. Невипадково частина 9 статті 7 Сімейного кодексу України встановлює, що "Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, *відповідно до моральних засад суспільства*". Таким чином, у даному випадку законодавець фактично створює обмеження для суб'єктів правового регулювання цивільних відносин (в тому числі — й для себе самого), забороняючи таке їх правове регулювання, яке не відповідає моральним засадам суспільства.

Крім того, моральні засади суспільства отримують регулятивне значення також у випадках, коли вони створюють певні визнані законодавцем обмеження на здійснення суб'єктами цивільних відносин окремих юридично значимих дій або

встановлюють наслідки здійснення таких дій. Наприклад, відповідно до частини 1 статті 203 ЦК України: "Зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства". Відповідно ж до абзацу другої частини 3 статті 289: "У разі жорстокої, *аморальної* поведінки фізичної особи щодо іншої особи, яка є в безпорадному стані, застосовуються заходи, встановлені цим Кодексом та іншим законом".

Нарешті, моральні засади суспільства мають значення для регулювання цивільних відносин також і тоді, коли без звернення до дослідження моральних понять не можна виявити значення ряду термінів, закріплених в актах цивільного законодавства або в договорах, з оцінкою яких пов'язані юридичні наслідки. До них, передусім, належать оціночні поняття, такі, зокрема, як "образа особистої гідності", "розумні строки", "неможливість спільного проживання" тощо.

Підводячи підсумок викладеному, можна зробити наступні висновки. Звичай, як соціальний регулятор цивільних відносин, має субсидіарне, допоміжне значення. Він може застосовуватися лише у випадках відсутності законодавчого чи договірної регулювання певного виду поведінки учасників цивільних відносин і за умови, що зміст звичаєвого правила поведінки не суперечить положенням актів законодавства та договору. Значення ж моральних засад суспільства в регулюванні цивільних відносин є трояким. По-перше, цивільне законодавство, перш за все те, яке регулює відносини, засновані на близьких особистісних стосунках суб'єктів, має формувати-

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

ся з урахуванням цих моральних за- сад. По-друге, в окремих випадках цивільним законодавством визнає- ться неможливість порушення мо- ральних заборон та встановлюються наслідки їх порушення. По-третє, моральні засади суспільства відігра- ють свою роль при тлумаченні

оціночних понять, які вживаються у цивільному законодавстві та в ци- вільних договорах. ♦

Список використаних джерел:

1. *Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): Монографія. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 592 с.*
2. *Указ Президента України "Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів" від 04.10.94 р. № 56. (Зі змінами, від 01.07.95 р. № 505/95) [електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.*

ЦІКАВО ЗНАТИ

СПРАВЖНІСІНЬКЕ ЧИНДОГУ

Чиндогу — (chindogu) це японське слово, означає направлення в мис- тецтві, пов'язане з генерацією безкорисних ідей.

Як правило безглузді ідеї є основою безглуздох винаходів. Але чи дійсно такі винаходи є безглуздими. Наприклад, захисні окуляри для домашніх птахів. Автор винаходу вважає, що його ідея є ефективним засобом збере- ження очей птахів від видзьобування своїми сородичами. Але для реалізації цього винаходу мабуть необхідно мати в арсеналі низку інших, які б дозво- лили без зайвого клопоту надіти такі окуляри, та крім того, пояснити неро- зумній курці їх перевагу задля її безпеки.

Інший безглуздий винахід пов'язаний також з птахами датується 1887 роком. Це аеростат, що рухається за допомогою орлів або стерв'ятників. Щоб скористатися таким винаходом потрібно було всього на всього упійма- ти орла або стерв'ятника, потім прив'язати цього великого птаха до куполу аеростату та направити в потрібний бік його дзьоб. Все дуже "просто". Політ на такому аеростаті був би дійсно сповнений цікавих пригод.

Використані джерела:

1. *Чиндогу: искусство бесполезных изобретений // Украина промышленная. — 2004. — № 5.*
2. *The Times: Горячая десятка бесполезных изобретений. — Режим до- ступу: <http://www.tazar.kg/news.php?i=7799>*

Інформацію підготувала **Ірина Петренко**